

De militaire geneeskunde van Gerard van Swieten

door dr. Koos Jaap van Zwieten

Emeritus-hoogleraar anatomie, Universiteit Hasselt, Campus Diepenbeek, Diepenbeek, België.
Artikel ontvangen oktober 2022.

Samenvatting

Afb. 1: De Nederlandse medicus Gerard van Swieten (1700-1772).

Overgenomen met vriendelijke toestemming van het Archiv der Universität Wien, Wenen.

Ter herdenking van de 250-jarige sterfdag van de grote Nederlandse medicus Gerard van Swieten (Afb. 1), sinds 1745 lijfarts van keizerin Maria Theresia in Oostenrijk, bespreekt dit artikel diens handboek over militaire geneeskunde uit 1758. De invloed van dit succesvolle leerboek en enkele recepten daaruit, tijdens de afgelopen eeuwen, wordt selectief toegelicht met een literatuuroverzicht en meerdere commentaren, waaronder ook enkele door Van Swieten zelf.

Inleiding

De uit Nederland afkomstige medicus Gerard van Swieten – geboren te Leiden 7 mei 1700 en 250 jaar geleden overleden op 18 juni 1772 te Schönbrunn, Wenen – was sinds 1745 lijfarts van de Oostenrijkse keizerin en koningin Maria Theresia. Zijn overlijden wordt ook nu weer internationaal herdacht, zijn bijdragen aan de geneeskunde worden vermeld in medisch-historische websites van oost tot west – in het Kazachs, en ook in het Catalaans, om

maar twee uiteenlopende voorbeelden te noemen, maar ook in Amerika¹⁻³. In Nederland, en ook bijvoorbeeld in Bosnië en Herzegovina, verscheen recent nog een kort en duidelijk overzicht van Gerard van Swieten's werk en internationale betekenis^{4,5}.

Zijn voormalige woonplaats Wenen organiseerde op 20 februari 2022 de (volgeboekte) lezing 'Gerard van Swieten - eerste geneesheer van het keizerrijk'. "Dankzij zijn grote prestaties werd de eerste steen gelegd voor de Eerste Weense Medische School met internationale betekenis. Universitaire hervormingen, verbeterde ziekenhuizen en sanatoria, praktijkgericht onderwijs, de introductie van pokkenvaccinatie en de opheldering van wijdverbreid bijgeloof en de vampiermythe legden de basis voor een modern gezondheids- en onderwijsbeleid" – aldus de inleiding ervan⁶. Het volledige artikel is te lezen in het Weense Cultuurmagazine van 2022⁷.

Op ongeveer gelijkaardige wijze werden, vanaf 1772, iedere vijftig jaar herdenkingsartikelen gepubliceerd⁸⁻¹³. De oudste daarvan geven meer details over Van Swieten's werk en publicaties. In de meeste recentere levensoverzichten blijft zijn belangrijke boek uit 1758 onvermeld: 'Kurze Beschreibung und Heilungsart der Krankheiten welche am öftesten in dem Feldlager beobachtet werden'¹⁴ (Afb. 2). Tot in de 19e eeuw verschenen van dit boek voortdurend herdrukken en nieuwe buitenlandse vertalingen, zodat men zich toch wel kan afvragen welke factoren mogelijk hebben bijgedragen tot het langdurige succes ervan. Voordat aan de hand van een vrij uitgebreid literatuuroverzicht op deze vraag wordt ingaan, wordt eerst het verschijnsel 'Hofartsen in de 18e eeuw' onder de loep genomen, om Van Swieten's activiteiten te Wenen beter te kunnen inschatten. Zoals voor veel tijdgenoten en latere collega's, lijkt anno 2022 de vereniging van zoveel functies binnen één persoon ook voor ons nauwelijks voorstelbaar.

Afb. 2: Titelpagina van het boek 'Kurze Beschreibung und Heilungsart der Krankheiten welche am öftesten in dem Feldlager beobachtet werden' door Gerard van Swieten te Wenen, 1e druk, 1758.

Overgenomen met vriendelijke toestemming van de Österreichische Nationalbibliothek, Wenen.

resultaten^{22,23}. In tegenstelling tot de fysiocraten van zijn tijd, is Van Swieten met de 'Kurze Beschreibung' trouw gebleven aan de praktische geneeskunde.

Een Pygmalion-effect?

De absolutistische en autocratische sfeer, waarbinnen Van Swieten te Wenen moest werken, doet ons enigszins denken aan wat men nu misschien een Pygmalion-effect zou noemen. Daarbij koestert een leidinggevende terecht of ten onrechte hoge verwachtingen van een bepaalde ondergeschikte, waardoor deze ook beter zal gaan presteren²⁴. Hierbij bestaat echter het risico, dat de ondergeschikte qua verantwoordelijkheden en prestaties na zekere tijd in een soort gesloten lus of keurslijf terecht komt, wanneer dit proces zichzelf intern gaat versterken door aanhoudende positieve feedback, met betrekking tot de eigen verwachtingen van de ondergeschikte, zijn motivatie, en zijn prestaties²⁵. Zo zou men misschien de cumulatie van Gerard van Swieten's verantwoordelijkheden onder keizerin Maria Theresia kunnen beschrijven, namelijk eerste lijfarts, hoofd van de medische staf aan het hof, hoogleraar geneeskunde, decaan van de medische faculteit, hervormer van het medisch onderwijs en stichter van de al genoemde Eerste Weense Medische School, initiator van de Hortus Medicus (de huidige botanische tuin van de Weense universiteit), prefect van de hofbibliotheek en voorzitter van de censuur- en studiec commissie

Lijfartsen en hofartsen in het Europa van de 18e eeuw

In de loop van de 18e eeuw begonnen in verschillende landen van Noord-Europa de absolutistische monarchen – de zogenaamde verlichte despoten – zich te bekommeren om de gezondheid van hun volk. Een groeiende en gezonde bevolking zagen zij immers als middel tot toename van rijkdom en agrarische, industriële en militaire expansie¹⁵. Als min of meer logisch gevolg gingen in die landen ook hun lijfartsen en hofartsen, de zogenaamde 'fysiocraten', zich verdiepen in, en boeken schrijven over verbeteringen van de nationale economie. Te denken valt hierbij aan lijfarts De Quesnay in Frankrijk (wiens 'Tableau Économique' verscheen in het jaar van Van Swieten's 'Kurze Beschreibung'), Frank in Duitsland, Struensee in Denemarken, en aan de artsen in het 18e-eeuwse Rusland als een keizerlijke elite¹⁶⁻¹⁹.

Ook de beroemde Zweedse hofarts Linnaeus presenteerde zich in hogere kringen liever als econoom dan als plantensystematicus^{1,20}. Met andere woorden: "the role of the court physician was crucial to the well-being, not only of the monarch and his or her court, but also of the nation"²¹. Samen met advocaten en bureaucraten vormden artsen een stedelijke elite die het politieke, militaire en diplomatieke ambt monopoliseerde¹⁵. Echo's hiervan worden ook tegenwoordig nog teruggevonden bij dokters die staatshoofd of eerste minister van hun land werden, zowel met positieve als negatieve

van het hof⁷. Speciaal over deze laatste functie, nogal verafgelegen van zijn kernactiviteiten als arts, verschenen recent weer enkele genuanceerde studies, na de al bestaande veel oudere kritieken waaronder die van Voltaire. Tegelijkertijd had Voltaire het nu juist aan Van Swieten's censuurcommissie te danken, dat verschillende van zijn boeken wèl in Oostenrijk werden toegelaten^{10,26-28}.

Militaire geneeskunde

In de 18e eeuw bleven in de Republiek der Verenigde Nederlanden vredesgarnizoenen gehandhaafd, waarvoor goede redenen bestonden, en waarover ook gedetailleerde informatie is te vinden^{29,30}. Het is dan ook niet onmogelijk, dat zich onder de patiënten van Gerard van Swieten tijdens zijn Leidse periode – dat wil zeggen tot 1745 – óók al militairen bevonden, hoewel pas vanaf ongeveer 1746 wat meer informatie is te vinden over het 'Guarnisoen' in Leiden^{30,31}. Een belangrijke inspiratie voor de 'Kurze Beschreibung' is vrijwel zeker geweest Van Swieten's Engelse kennis en medestudent te Leiden John Pringle (1707-1781), die te Londen in 1752 zijn 'Observations on the Diseases of the Army in Camp and Garrison' had gepubliceerd³²⁻³⁴.

Van Swieten's boek werd al kort na het verschijnen als volgt geprezen: "[...] vooral omdat het zo eenvoudig, kort, klaar, en duidelijk geschreven is, dat allen die niet in staat zijn een brede, verheven, en geleerde verhandeling te verstaan, dit nochtans aanstonds begrijpen zullen."³⁵

Dit is een zin uit het voorwoord bij de eerste Nederlandse vertaling (1760) door Jacob van der Haar (1717-1799), Chirurgijn Generaal bij de Troupen van de Staat, Premier Chirurgijn van 's Lands Leger Hospitalen, Chirurgijn van de Stad en het Hospitaal te 's Hertogenbosch, die dus wel wist waarover hij sprak³⁶. Zijn Nederlandse vertaling zou tot 1832 herdrukt worden.

Verdere vertalingen van de 'Kurze Beschreibung'

Eenzelfde waardering wordt bij andere Europese vertalingen binnen tien jaar gezien: respectievelijk in het Frans, Italiaans, Engels, Portugees, en Spaans³⁷⁻⁴¹. De succesvolle Engelstalige uitgaven gedrukt in Philadelphia (1776) en Boston (1777) konden om te beginnen hun nut al bewijzen gedurende de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog^{3,42,43}. "The English translation [...] was useful to medical men and line officers in the Army of the United States in the Revolutionary War."⁴⁴ Deze publicaties maakten aanvullende informatie en adviezen beschikbaar, die weer het resultaat waren van buitenlandse ervaringen op het gebied van militaire hygiëne, en die tekenend waren voor de groeiende belangstelling voor militaire preventieve geneeskunde⁴⁴. Men kan het boek daarom ook wel enigszins vergelijken met het hedendaagse 'Where there is no doctor'. Dat boek voor gezondheidswerkers in ontwikkelingslanden gaf medische informatie voor artsen en leken⁴⁵. De 'Kurze Beschreibung' werd vanaf 1822 vertaald in het Japans door Ransui Uno, onder de titel 'Seii Chiyō' 'Essentials of Western medical knowledge' (1825), en maakte hierdoor (samen met andere vertalingen) ook de aanzienlijke vorderingen van de Interne Geneeskunde in Japan mogelijk^{46,47}. Tot slot moet worden vermeld, dat aan veel vertalingen ook chirurgische bijlagen werden toegevoegd die bijdroegen tot de populariteit van de 'Kurze Beschreibung'. En misschien waren er nog meer factoren, waarop hierna verder wordt ingaan. Gelukkig wordt het boek van Gerard van Swieten in sommige levensoverzichten wèl vermeld⁴⁸⁻⁵¹.

Andere factoren die mogelijk bijdroegen tot het succes van de 'Kurze Beschreibung'

De beschrijvingen en de vertalingen van het boek in gewone landstalen staan, qua toegankelijkheid, wèl in contrast met Van Swieten's overige werken en verhandelingen, die vaak in elegant, welluidend en doorwrocht Latijn zijn opgesteld⁵¹. Zijn taalvirtuositeit en voorliefde voor de klassieke talen blijkt al uit het eerste hoofdstuk van zijn 'Dissertatio Medica Inauguralis' aan de Universiteit Leiden (1725). De slotparagraaf daarvan bestaat uit slechts twee heel lange Latijnse volzinnen van samen zo'n 250 woorden, die zich dan uitstrekken over één volledige bladzijde, pagina 11⁵². Een dergelijk vertoon van geleerdhoenerij is in 1758 niet meer aanwezig in de 'Kurze Beschreibung', immers, "the military wanted simple and efficient medical services to keep the troops healthy"⁵³. Veelzeggend is ook dat in de jaren 80 van de 18e eeuw aan de Admiraliteit

te Amsterdam, Van der Haar's vertaling van de 'Kurze Beschreibung' uit 1760 al tot de verplichte leerstof voor scheepschirurgijns behoorde⁵⁴. Het boek bleek namelijk bijzonder geschikt voor "veele van onze Scheepvaarende Heelmeesters", zoals deze vertaler in zijn voorwoord zelf al had aangegeven³⁵. In de 'Catalogus der Boekerij der Nederlandsche Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst' 1861 is een reeks herdrukken van Van Swieten's boek (tot 1790) gerangschikt onder '4. Ziekten van zeevarenden, krijgslieden, enz.'⁵⁵. Deze catalogus geeft verder het formaat van de boeken aan, namelijk octavo, maar het is bekend dat hiervan ook de nog kleinere duodecimo uitgaven van zijn^{11,48}. Dit alles droeg uiteraard bij, niet alleen tot de 'handzaamheid', maar ook tot de kostenvermindering met betrekking tot productie van het boek in Europa en overzeese gebieden tijdens de 18e eeuw⁵⁶. Samengevat: begrijpelijk taalgebruik, vele landstalen, veelzijdige toepasbaarheid, handzaam formaat, en kostenbesparing bij productie en aanschaf droegen zeker ook bij tot de populariteit van dit boek.

Repetitoren

Van de 18e eeuw tot op heden zijn in de literatuur vermeldingen en beschrijvingen van 'repetitoren' te vinden aan de universiteiten en hogescholen in de Nederlanden, sommige kritisch en spotlustig zoals in het eerste kerstnummer van 'De Hollandsche Spectator' 1731⁵⁷. Andere zijn meer nostalgisch en beschouwend van aard of maken deel uit van een bredere culturele analyse⁵⁸⁻⁶⁰. Een niet zo recent 18e-eeuws 'succesverhaal' betreft het inzetten van repetitoren aan de Diplomaten school van Jean-Daniel Schoepflin (1694-1771), in dienst van de gevolmachtigd minister te Brussel voor de Oostenrijkse Nederlanden Graaf Karl von Cobenzl (bij wie Gerards oudste zoon Gottfried van Swieten assistent was)⁶¹⁻⁶³. Gerard van Swieten, zelf indertijd onder Boerhaave óók begonnen als repetitor, en later privatdocent aan de Universiteit van Leiden, was een tijdgenoot van prof. Schoepflin. Zijn succesvolle resultaten komen hiermee overeen. Positieve persoonlijke interviews met recente Leidse repetitoren vindt men trouwens in de pers^{64,65}. Veel goede repetitoren waren overigens vaak eerst assistent geweest, promoveerden na hun afstuderen, en werden dan later hoogleraar^{66,67}. Repetitoren boden ook wel mogelijkheden tot tenteren (het afleggen van proefexamens) zoals de advertenties hiervoor in Universiteits- en Studentenbladen uit de 20e eeuw nog getuigen⁶⁸.

Enkele bijzonderheden over Van Swieten's didactische methode

De methode van de 'Kurze Beschreibung' lijkt geënt te zijn op een lange ervaring in het repeteren, tenteren, en mondeling examineren. De werkwijze en visie van Van Swieten is gelukkig bekend⁶⁹. Hij houdt in zijn brief van 27 februari 1759 een pleidooi voor een streng examen heelkunde voor regimentschirurgen, waarover enkele officieren van gezondheid eerder hadden beweerd dat dit maar uit enkele punten bestaat, gemakkelijk voor iedereen die een goed geheugen heeft.

"De procedure voor dit examen is als volgt: Er zijn daarbij zes examinatoren, namelijk twee van de eerste chirurgen, de hoogleraar chirurgie, de hoogleraar anatomie, de decaan van de faculteit, en ikzelf. Geen enkel punt van deze test is vooraf bepaald. Elke examiner heeft de volledige vrijheid om zijn favoriete onderdeel van de heelkunde als onderwerp te nemen, en de chirurgie is immers uitgebreid. De anatomie professor concentreert zich vooral op de topografie van de ingewanden, de bouw van de ledematen, en dergelijke, de chirurgie professor op zijn beurt dan weer op de grote operaties enzovoort. Ik ondervraag als allerlaatste, en als ik de minste twijfel heb, ga ik door tot het einde, en zelfs zonder genade. Dat is gemakkelijk voor mij, omdat ik me erop kan beroemen dat ik chirurgie en farmacie heb geleerd voordat ik geneeskunde studeerde. Als alle examinatoren zich overtuigd hebben van de vereiste kennis bij de betreffende examenkandidaat, laat men hem in onze aanwezigheid verbanden aanleggen. Aan de universiteit hebben we allerlei soorten verbandmateriaal klaarliggen, en ik bepaal degenen, die als proefpersonen moeten dienen. Ik wed dat men niet van tevoren kan raden welke ik ga aanwijzen. Ik hoop dat de heren officieren na deze uiteenzetting wel zullen begrijpen dat voor het slagen voor dit examen wel meer nodig is dan alleen maar een goed geheugen.

Bovendien denk ik niet dat ik een reputatie van grote mildheid heb, want de vele gevallen van afwijzing van onkundigen getuigen juist van het tegendeel. Als de examenkandidaat zijn bekwaamheid heeft bewezen, legt hij de volgende dag de eed af ten overstaan van de decaan van de faculteit en ontvangt zijn diploma, waarmee hij zich overal als Magister in de chirurgie kan legitimeren.”

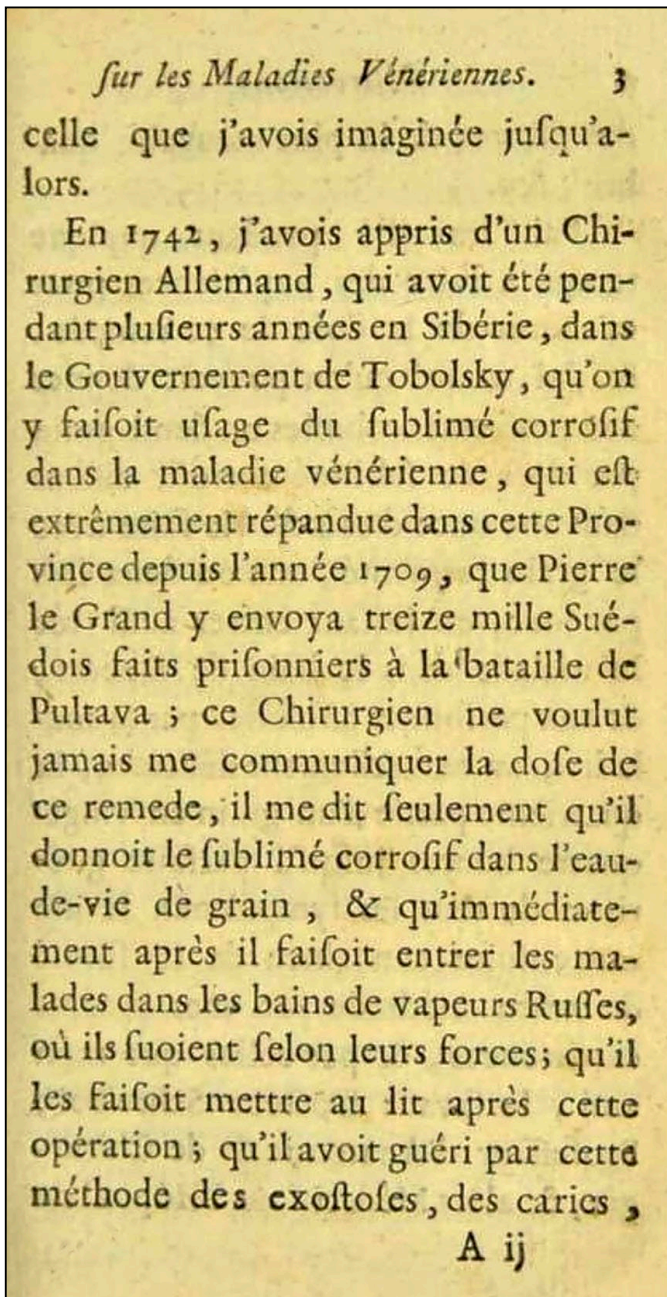
Opmerkelijk aan deze ontboezeming is dat Van Swieten in slechts enkele alinea's, zowel het begin van zijn curriculum vitae te Leiden, alsook zijn manier van examineren, als argumenten aanvoert. Opvallend is ook de rechtvaardigheid en strengheid, waaraan de Weense School voor een belangrijk deel haar reputatie dankte, zodat deze ook veel buitenlandse studenten aantrok.

De 'Kurze Beschreibung' zelf

De krijtlijnen voor de 'Kurze Beschreibung', in de zin van een Compendium en een Repertorium, zijn hiermee nu wel aangegeven. Het boek doet, wat men als geneeskundestudent in die tijd zou mogen verwachten van een goed repetitiedictaat Interne Geneeskunde. Opgevat als een farmacopee van ruim zeventig toentertijd gangbare Voorschriften (Recepta), worden deze voorafgegaan door de beschrijving van slechts vijftientig van de voornaamste ziektebeelden. Immers, "het is geen wonder dat men bij een Krijgshier een groote meenigte Zieken vind. Dan niettegenstaande dit, bemerkt men, dat de soorten der Ziekten onder de Soldaten, nochtans niet veelvuldig zijn", aldus de 'Voorrede van den Heere Schrijver', vertaald door Van der Haar³⁵. Deze ziektebeelden worden begrijpelijk en gedetailleerd gepresenteerd qua symptomatologie, fysische diagnostiek, ziekteverloop, mogelijke complicaties, prognose en aanbevolen therapie, met medicatie die verwijst naar de farmacopee. Aan het begin wordt nadrukkelijk aandacht geschonken aan psychosomatiek, preventie, hygiëne, vers drinkwater en voedsel, en aan warme kleding en ordentelijk schoeisel. Het leerboek getuigt van de beroemde benadering van Boerhaave: 'Eenvoud is kenmerk van het ware'. De 18e-eeuwse opvattingen over ziekte en pathogenese, van ver vóór de latere cellulaire en microbiële ontdekkingen, weerhouden ons er niet van, om de accuraatheid van de klinische beschrijvingen te waarderen en te bewonderen.

Eponiemen

Gebaseerd op de recepten uit het boek, zijn enkele geneesmiddelen sindsdien een eigen leven gaan leiden. Voorzien van zijn achternaam, droegen ze bij tot verdere naamsbekendheid – of de auteur daarvan nu weet gehad heeft of niet. Tegenwoordig zou men spreken van 'healthcare branding'⁷⁰. Eigennamen om een begrip, voorwerp of structuur mee te benoemen staan ook wel bekend als eponiemen. Eponiemen zijn zeer geschikt om er verhalen mee te vertellen⁷¹. Ook in dit geval zijn daarvan voorbeelden te geven. Nog tijdens zijn leven, wordt er overzee al reclame gemaakt voor de medicinale 'Baron Van Swieten's worm plumbs, for grown persons or children'⁷². Dergelijke 'sugar plums' of suikerbonbons bevatten waarschijnlijk anthelminthica uit één van zijn recepten, zoals de receptenummers 33 en 71. Immers, "Van onordentelyk eeten, het drinken van ongezond Water, en diergelyke andere oorzaaken meer, bekomen de Soldaaten (en veele andere menschen), Wormen"³⁵. In dezelfde geest verschijnt er een hartversterking of 'cordial' anno 1802 in de 'Statutes of the United Kingdom and Ireland' onder koning George III, namelijk 'Van Swieten's Gout Cordial', als een van de 'Foreign Medicines' waarvoor invoerrechten moeten worden betaald⁷³. Het gaat hier kennelijk om de 'spiritus Mindereri' waarover tot minder dan een eeuw geleden nog in het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde werd gerapporteerd, en die ook wel dertig keer wordt vermeld in de consultatiebrieven van prof. dr. William Cullen (1710-1790) aan het Royal College of Physicians of Edinburgh^{74,75}. In letterlijke zin ook een 'paardenmiddel', wordt de 'Geest van mindereri' in de 'Kurze Beschreibung' inderdaad als recept no. 58 tegen jicht aanbevolen^{35,76}. Helaas dreigde bij dit alles steeds het gevaar van kwakzalverij, zoals de latere literatuur terecht erkent⁷⁷. Maar om dit te kunnen bewijzen, waren er toen nog geen verfijnde analysemethoden: "The first great challenge to chemical analysis during the nineteenth century arose out of the trade in proprietary medicines, placed before the public in such rich abundance."⁷⁸

Afb. 3: Oorspronkelijke beschrijving (1785) door de arts Antonio Nunes Ribeiro Sanches over zijn eerste kennismaking te Siberië in 1742 met de behandeling van syfilis door middel van een kwikpreparaat, waarna onmiddellijk een dampbad diende te volgen, en aansluitend bedrust. In de 'Liquor Swietenii' werd de dosis gehalveerd en het dampbad werd kennelijk achterwege gelaten⁶³.

Overgenomen met toestemming van de Royal College of Physicians of Edinburgh under the Creative Commons, Public Domain Mark.

“Wij hebben monsr. Jacquin, van Leijden geboortig in America gesonden met een tuijnman, een schilder, en twee vogelaars. Wij sullen sien wat fraijs daar vandaan komt. Een extra prachtige academie is hier gebouwd, een academie-tuijn word aangelegd. [...] Met een woord het gaat hier alles naar wensch, en de Weener academie sal haast in staat sijn van geene in Europa te wijken.”

Aanleggen, uitbreiden en completeren, onderhouden, beschrijven en catalogiseren van een Hortus Medicus, kruidentuin, of Hortus Botanicus was onontbeerlijk voor de Geneeskunde in vroeger eeuwen. Onze uitdrukking 'daar is geen kruid tegen gewassen' doet daar nog aan denken. Gerard van Swieten nam in Wenen het initiatief daartoe, zoals zijn beroemde leermeester

‘Liquor Swietenii’

Sinds Van Swieten's introductie in 1754 van kwiksublimaat 'Liquor Swietenii', recept no. 66, tegen de 'lues venerea' of syfilis (een bedreigende ziekte zeker ook voor het veldleger), wordt hiernaar vaak verwezen, volgens een overzicht uit 1789^{14,63,79}. Maar ook al eerder, respectievelijk in 1733 en 1742, leerden de 18e-eeuwse artsen J.G. Gmelin (1709-1755), en daarna A.N. Ribeiro Sanches (1699-1783), die eveneens leerling van Boerhaave was geweest, dit nogal riskante 'geneesmiddel' kennen tijdens hun expedities en reizen in Siberië. Over Sanches' ontmoeting in 1742 met een oude Duitse legerarts, die ooit deel uitmaakte van na de Slag bij Poltava (1709) naar het Gouvernement Tobolsk gedeporteerde krijgsgevangenen, is daarna in de Franse en de Duitse literatuur gepubliceerd⁷⁹⁻⁸¹. Sanches gebruikte in zijn recept, geïnspireerd door deze Duitse chirurg, een dubbele dosis⁶³. Verder schreef hij uitdrukkelijk voor, dat onmiddellijk na deze kwikbehandeling een Russisch dampbad diende te volgen, waar patiënten moesten zweten zolang hun krachten het toelieten, om vervolgens bedrust te nemen (Afb. 3). Maar ook al liet men dergelijke dampbaden later klaarblijkelijk achterwege, de 'Liquor Swietenii' bleef als recept nog tot in 1908 verschijnen in de Franse farmacopee – zij het onder een aparte rubriek 'De tenir séparées des autres' – en in de Japanse farmacopee zelfs tot in 1932^{63,82,83}.

‘Swietenia febrifuga’

Hoewel dit genaamde eponiem niet voortkwam uit de 'Kurze Beschreibung', is de achtergrond van de 'Swietenia mahagoni' ook kenmerkend voor de ondernemingszin en 'beginner's luck' van de 18e-eeuwse. Op 23 juli 1755 schrijft Van Swieten vanuit Wenen aan zijn collega-arts J. F. van Leempoel te Rotterdam, het volgende postscriptum, na een brief over de 'Liquor'⁶³.

Boerhaave dit aan de Leidse Universiteit had gedaan. Goed kunnen 'botaniseren' vormde van oudsher een belangrijk onderdeel van de artsen- en apothekersopleiding. De Engelse Society of Apothecaries "encouraged the study of botany and arranged excursions for gathering herbs. After 1633 fines were imposed on those members who failed to attend these excursions"⁸⁴. Daarnaast was botaniseren voor velen ook een hobby, en het bezit van een rijk gevarieerde botanische tuin gold bij sommige kapitaalkrachtigen als een soort statussymbool, zeker wanneer daar ook exotische planten, bomen, en (indien mogelijk) dieren waren te bewonderen.

In dit licht kan worden gezien de botanische en zoölogische expeditie naar West-Indië en Zuid-Amerika (1755-1759), geleid door Nicolaus Joseph Jacquin (1727-1817), die op voordracht van Gerard van Swieten in 1752 te Wenen was aangesteld als botanicus en chemicus. Als eerbetoon beschreef Jacquin later de West-Indische mahonieboom onder de naam 'Swietenia mahagoni'⁸⁵. Behalve als houtsoort, werd deze ook bekend door de schors genaamd 'Swietenia febrifuga', over de geneeskrachtige werking waarvan studies verschenen sinds de 18e eeuw, tot op heden⁸⁶⁻⁸⁸.

Besluit

Enkele van de genoemde eponiemen worden tot op de huidige dag dus nog steeds gebruikt, zoals het laatste voorbeeld illustreert. De praktische betekenis van de 'Kurze Beschreibung' werd vooral duidelijk in de decennia voor en na 1800, dus tijdens het Ancien Regime, en de erna komende revolutionaire, Napoleontische, en andere oorlogen. Een kort voorbeeld daarvan is om te besluiten het volgende. Na Van Swieten's overlijden liet keizerin Maria Theresia, in het sinds 1770 als eerste militair hospitaal gebouwde ziekenhuis te Gumpfendorf bij Wenen, een onderwijsinstituut voor de behandeling van inwendige ziekten en voor het leren van militaire geneeskunde oprichten. In deze tot 1781 slechts halfjaarlijkse cursus voor regimentschirurgen, probeerde men de wetenschappelijke vorming van legerchirurgen te verhogen, door middel van leerboeken voor

zelfstudie. Daarbij verscheen als eerste Van Swieten's compendium^{69,89}. Ook hieruit kan worden opgemaakt, dat het boek als 'repetitiedictaat' zijn waarde ruimschoots heeft bewezen.

Het oude adagium 'Let those teach others who themselves excel' geldt ook nog steeds, zoals de recente en indrukwekkende Webinars door Britse en Europese militaire chirurgen samen met hun collega's in Oekraïne momenteel bewijzen⁹⁰ (Afb. 4).

HAND in HAND with Ukraine

WEEKLY WEBINARS
18.30 UK / 19.30 Central Europe
/20.30 Ukraine
Starting 24/03/2022
via FESSH Zoom and YouTube

Next webinar:
Extremity War Injuries
Marko Bunbasirevic

FESSH
Federation of
European Societies for
Surgery of the Hand

BSSH
The British Society for
Surgery of the Hand

Afb. 4: Militair geneeskundige knowhow wordt ook nu weer gedeeld, zoals de Webinars van de Federation of European Societies for Surgery of the Hand (FESSH) en de British Society for Surgery of the Hand (BSSH) getuigen.

Overgenomen met vriendelijke toestemming van de FESSH, St. Gallen.

SUMMARY

THE MILITARY MEDICINE OF GERARD VAN SWIETEN

In commemoration of the 250th anniversary of the death of the great Dutch physician Gerard van Swieten, personal physician to Empress Maria Theresa of Austria since 1745, this article discusses his handbook on military medicine from 1758. The influence of this successful textbook and some recipes from it, during the past centuries, is selectively illustrated with a literature overview and several commentaries, including some by Van Swieten himself.

Referenties:

1. Sto velikih vrachej - Honderd grote artsen (2022).
Zie: <https://stom.tilimen.org/sto-velikih-vrachej.html?page=8>
2. Bruguera M.: Gerard van Swieten (1700 - 1772), el creador de l'escola de medicina de Viena (2022).
Zie: <https://curiositatshistoriamedicina.wordpress.com/2022/06/13/gerard-van-swieten/>
3. Saving Soldiers: Medical Practice in the Revolutionary War, April 1, 2022 - November 27, 2022.
Zie: <https://www.americanrevolutioninstitute.org/exhibition/saving-soldiers-medical-practice-in-the-revolutionary-war/>
4. Ablij H.: Gerard van Swieten, Een Nederlandse arts in dienst van het Habsburgse rijk, in *Interne Geneeskunde* (2020) 3: 28-31.
5. Bronza B.: Impact of Gerard van Swieten on the Development of Austrian Medicine Throughout the 18th Century, in *Scripta Medica* (2021) 52 (1) 59-68.
6. Triebnig-Löffler C.: Gerard van Swieten, in 33. Welttag der Fremdenführer (2022). Zie: https://www.guides-in-vienna.at/wp-content/uploads/2022/02/vortraege_2022.pdf
7. Triebnig-Löffler C.: Gerard van Swieten. Vor 250 Jahren: Tod des Leibmedicus Maria Theresias, in *Kulturmagazin der Wiener Fremdenführer* (2022) 80.
8. Lindeboom G.A.: De Hollandse tijd van Gerard van Swieten, in *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (1973) 117 (28) 1037-1042.
9. Kreuzinger V.: Zum 150. Todestage Gerhard van Swietens, in *Janus, Archives Internationales pour l'Histoire de la Médecine et de la Géographie Médicale* (1922) 26: 177-189.
10. Fournier A.: Gerhard van Swieten als Censor. Nach Archivalischen Quellen, in *Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Wien* (1876) 84 (3) 387-466.
11. Kesteloot J.L.: Hulde aan Gerardus van Swieten. Ter vervulling eener spreekbeurt in het letterkundig Genootschap, te Gend gevestigd, onder de zinspreuk: REGAT PRUDENTIA VIRES (1826) Gent, Drukkerij A.B. Stéven.
12. Grandjean de Fouchy J.-P.: Éloge de M. le Baron van Swieten, in *Histoire de l'Académie Royale des Sciences (France) avec les mémoires de mathématique & de physique tirez des registres de cette Académie* (1772) 114-128.
13. Würz I.: Lofreden op den Heer Gerard van Swieten, in *Natuurkundige Verhandelingen of Verzameling van Stukken; de Natuurkunde, Geneeskunde, Oeconomie Natuurlijke Historie, enz. betreffende* (1776) Amsterdam, A. van der Kroe, 4: 1-25.
14. Van Swieten G.: Kurze Beschreibung und Heilungsart der Krankheiten welche am öftesten in dem Feldlager beobachtet werden (1758) Wien, Prag und Triest, Trattner.
Zie: <http://data.onb.ac.at/rec/AC10361652>
15. Atalic B.: Differences and similarities in the regulation of medical practice between early modern Vienna and Osijek, in *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* (2012) 43 (3) 691-699.
16. Nelson W.M.: *The Time of Enlightenment. Constructing the Future in France, 1750 to Year One* (2021) Toronto, Buffalo, London, University of Toronto Press.
17. Plewig G.: Johann Peter Frank (1745-1821). Wanderer zwischen den Welten, Wegbereiter der Sozialmedizin und Dermatologie, in *Aktuelle Dermatologie* (2011) 37: 124-129.
18. Lassen F.B.: Regular, Dependable, Mechanical: J.F. Struensee on the State of Denmark, in *Contributions to the History of Concepts* (2009) 5: 94-116.
19. Renner A.: Progress through Power? Medical Practitioners in Eighteenth-century Russia as an Imperial Elite, in *Acta Slavica Iaponica* (2008) 27: 29-54.
20. Koerner L.: Linnaeus' Floral Transplants, in *Representations, Special Issue: National Cultures before Nationalism* (1994) 47: 144-169.
21. Nutton V.: Introduction, in: *Medicine at the Courts of Europe, 1500-1837*, V. Nutton (Ed.) (1990) London and New York, Routledge, 1-14.
22. Lass P., Szarszewski A., Gaworska-Krzemińska A., Sławek J.: Medical doctors as the state presidents and prime ministers - a biographical analysis, in *Przegląd Lekarski* (2012) 69 (8) 642-646.
23. Mackenbach J.P.: Politiek is niets anders dan geneeskunde op grote schaal, in *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (2016) 160: B1336, 2-6.
24. Pygmalion-effect (2022). Zie: <https://nl.wikipedia.org/w/index.php?title=Pygmalion-effect&oldid=62512297>
25. Eden D.: Self-Fulfilling Prophecy as a Management Tool: Harnessing Pygmalion, in *The Academy of Management Review* (1984) 9 (1) 64-73.
26. Vidmar L.: Secularization of Book Censorship under Maria Theresa: Between Catholic Tradition and Moderate Enlightenment, in *Slavica Tergestina - European Slavic Studies Journal* (2021) 26 (1) 144-170.
27. Chlebak C.A., Reid P.H.: From the prefect's desk: Gerard van Swieten's library correspondence, in *Library and information history* (2022) 38 (1) 23-41.
28. Molinéry R.: Van Swieten et Voltaire, in *La Chronique Médicale, Revue mensuelle de Médecine* (1925) 32: 50.
29. Dorreboom M.L.: 'Gelijk hij gecondemneert word mits deezen'. Militaire strafrechtspleging bij het krijgsvolk te lande, 1700-1795. II. 1.4. Het Staatse Leger in de achttiende eeuw (2020) Amsterdam, Cabeljauwpers, 28-39.
30. Dutch regiments, Garnizoensplaatsen op plaats (2013).
Zie: <https://www.kwakonline.nl/wp-content/uploads/2013/09/Lijsten-met-Regimenten-in-plaats1.pdf>
31. NH Ondertrouw PP. april 1746 - 1750, archiefnummer 1004, Nederlands Hervormd Ondertrouw (1575-1795), inventarisnummer 39, blad 185, Gemeente: Leiden (2022).
Zie: <https://www.erfgoedleiden.nl/collecties/personen/zoek-op-personen/deeds/290a7167-5377-a1ba-b4b6-800a2cca6444>
32. Lang U., Anagnostou S.: Sir John Pringle (1707-1782) Hilfe für die Verwundeten im Krieg, in *Deutsches Ärzteblatt* (2013) 110 (37) 1680-1682.
33. Kippis A.: Various Particulars of the Life of Sir John Pringle, in *The new annual register, or general repository of history, politics, and literature, for the year 1783* (1796) London, G. Robinson, 36-48.
34. Van der Korst J.K.: Een dokter van formaat: Gerard van Swieten, lijfarts van keizerin Maria Theresia (2003) Houten, Bohn Stafleu van Loghum.
35. Van der Haar J.: Korte Beschryving en Geneeswys der Ziekten, dewelke veelzints in de Heirleegers voorkomen; door Gerard Baron van Swieten, Raad en eerste Lyfarts van hare Keizerlyke en Koninglyke Majesteiten, &c &c. In het Nederduitsch Vertaald, en met Aantekeningen Vermeerderd, 3e druk (1764) Amsterdam, Jacobus van Heun.
36. Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam, 8e deel, 11 Augustus 1783 - 9 Augustus 1784, Naamlijst der Leden van het Genootschap (1787) Rotterdam, Dirk en Ary Vis.
37. Van Swieten G.: Description abrégée des maladies qui regnent le plus communément dans les armées, avec la méthode de les traiter (1759) Paris, Vincent.

38. **Van Swieten G.:** Descrizione delle malattie che regnano piu comunemente nelle armate, e del metodo di trattarle (1759) Vienna, G.T. Trattner.
39. **Van Swieten G.:** A short account of the most common diseases incident to armies, with the method of cure. Translated from the original of Baron Van Swieten (1762) London, T. Becket and P.A. de Hondt.
40. **Van Swieten G.:** Descrição compendiosa das infirmitades mais commuas dos exercitos: com hum novo, facil, e seguro methodo de curar o mal venereo, Accrescentado com algumas notas, e muitas advertencias importantes para os Cirurgiões do mar. Traduzido na lingua Portuguesa por Antonio Martins Vidigal (1764) Valença, Antonio Balle.
41. **Van Swieten G.:** Descripción compendiosa de las enfermedades que Reynan lo mas comunmente en los exercitos, con el methodo de curarlas, traducido al Castellano, y nuevamente corregido en esta segunda impression por Don Agustin Arguello y Castrillo (1767) Madrid, Andrés Ortega.
42. **Van Swieten G.:** The diseases incident to armies. With the method of cure. Translated from the original of Baron Van Swieten. To which are added; The nature and treatment of gun-shot wounds. By John Ranby. Likewise, some brief directions, to be observed by sea surgeons in engagements. Also, Preventatives of the scurvy at sea. By William Northcote. Published for the use of military, and naval surgeon in America (1776) Philadelphia, R. Bell.
43. **Van Swieten G.:** The diseases incident to armies, etc. Reprint of the 1776 Philadelphia edition (1777) Boston, E. Draper, for J. Douglass M'Dougall.
44. **Bayne-Jones S.:** The Evolution of Preventive Medicine in the United States Army, 1607-1939 (1968) Washington, Office of the Surgeon General Department of the Army.
45. **Babu E., Eisenberg D.T.A.:** Where there is no doctor, in Journal of the American Medical Association (2010) 303 (9) 885-886.
46. **Goodman G.K.:** Japan and the Dutch 1600-1853 (2013) Richmond, Routledge Curzon, Chapter 15, 226.
47. **Fujikawa Y.:** Geschichte der Medizin in Japan, Kurzgefasste Darstellung der Entwicklung der Japanischen Medizin mit besonderer Berücksichtigung der Einführung der europäischen Heilkunde in Japan (1911) Tokyo, Kaiserlich-Japanisches Unterrichtsministerium.
48. **De Feller F.X.:** Geschiedkundig Woordenboek of Beknopte Levensbeschrijvingen, Deel 23 (1847) 's-Hertogenbosch, J.J. Arkesteyn & Zn.
49. **Kletter C.:** The Civil Pharmacopoeias of Austria; The Austrian Military Pharmacopoeias and the Medicine Supply to the Imperial Army (2015). Zie: <https://histpharm.org/working-group-history-of-pharmacopoeias/>
50. **Hirsch S.:** Medicine on the edge of the Habsburg Territories: medical practices and medical care at the Banat military border (late 18th century - early 19th century), in Acta medico-historica Adriatica (2021) 19 (1) 33-60.
51. Wikipedia: Gerard van Swieten (2021). Zie: https://nl.wikipedia.org/w/index.php?title=Gerard_van_Swieten&oldid=58868780
52. **Van Swieten G.:** Dissertatio Medica Inauguralis de Arteriae Fabrica et Efficacia in Corpore Humano (1725) Leiden, Joh. & Herm. Verbeek.
53. **Cook H.J.:** Practical Medicine and the British Armed Forces after the "Glorious Revolution", in Medical History (1990) 34: 1-26.
54. **Groustra F.N., Bruijn J.R.:** Een kentering in de gezondheid aan boord. Bataafse Vloten naar Oost- en West-Indië, 1802, in Tijdschrift voor Zeegechiedenis (1995) 14 (1) 25-50.
55. **Tilanus J.W.R.:** Catalogus der Boekerij der Nederlandsche Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst. Ziekten van Zeevarenden, Krijgsliden, enz. (1861) Amsterdam, 131-132.
56. **Elliott J.E.:** The cost of reading in eighteenth-century Britain: Auction sale catalogues and the Cheap Literature Hypothesis, in English Literary History (ELH) (2010) 77 (2) 353-384.
57. **Van Effen J.:** De Hollandsche Spectator, 24 December (1731) 1 (19) 145-152.
58. **Calkoen G.Th.A.:** Onder studenten. Leidse aanstaande medici en de metamorfose van de geneeskunde in de negentiende eeuw (1833-1888), Dissertatie Leiden (2012) Leiden, Ginkgo.
59. **Jol A.:** Studeren in de jaren 60, in Geschiedenis Beleven (2013). Zie: <http://www.geschiedenisbeleven.nl/studeren-in-de-jaren-60/>
60. **Zwalve W.J.:** The Cultivation of Incompetence. Voordracht gehouden op de Onderwijsdag voor Juridische Docenten, Tilburg 14 januari 2004, in online publication GROM XX (2003). Zie: <https://ugp.rug.nl/grom/article/download/17874/15336/19892>
61. **Leyder D., Johan F.:** Graaf Karl Johann Philipp Cobenzl en de Europese educatieve ruimte. Of de internationale opvoedingsstrategie van een Oostenrijkse diplomaat in Brussel (1753-1770), in Revue Belge de Philologie et d'Histoire/ Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis (2011) 89: 455-490.
62. Wikipedia: Jean-Daniel Schoepflin (2022). Zie: https://fr.wikipedia.org/wiki/Jean-Daniel_Schoepflin
63. **Van Leersum E.C.:** Een tweetal brieven van Gerard van Swieten over den liquor Swietenii en de kinderpokinenting, in Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde (1910) 54: 1708-1725.
64. **Rothuizen W.:** Burgers en studenten, in Nieuwe Amsterdamsche Courant - Algemeen Handelsblad 30 juni 1965, Bijlage t.g.v. Het Leidse Universitaire Lustrum (1965) 138 (44837) 14.
65. **Van Wesel M.:** Studentenleven - Dit is sowieso iets Leids, in Leids Universitair Weekblad Mare (2016). Zie: <https://www.mareonline.nl/studentenleven/dit-is-sowieso-iets-leids/>
66. Universiteit Utrecht: Universiteitsbibliotheek, Repertorium Bijzondere Collecties, Collectie Naber - Jean Charles Naber (1858-1950) (2022). Zie: <https://repertorium.library.uu.nl/collectie/naber/>
67. **Van Gijn J.:** Why I became a Neurologist. A middle road between physics and literature, in Practical Neurology (2011) 11 (3) 177.
68. **Verhagen C.J.D.M.:** Repetitoren, in De Spiegel, Officieel Orgaan van het Delftsch Studentencorps (1946) 19 (3) 8.
69. **Kirchenberger S.:** Geschichte des kaiserlichen und königlichen österreichisch-ungarischen Militär-Sanitätswesens. II. Abschnitt. Ergänzung, Aus- und Fortbildung des ärztlichen Personals. I. Capitel. Älteste Periode: 15. Jahrhundert bis zur Gründung der Josefs-Akademie (1895) Wien, Josef Šafář, 54-60.
70. **Pile M.:** Name That Medical Device; a Guide to Medical Device Branding (2020). Zie: <https://www.mddionline.com/product-development/name-medical-device-guide-medical-device-branding>
71. **Grauls M.:** Eponiemen: de ondergeschoven kinderen van de etymologie, in Steven Vanhooren & André Mottart (red.) Vierentwintigste conferentie Het Schoolvak Nederlands (2010) Gent, Academia Press, 155-157.
72. **Dibley W.:** Advertisement, Dr. Sanxay's Medicines, in Pennsylvania Packet, March 23 (1772) 22.
73. Parliament of the United Kingdom and Thomas Edlyne Tomlins: The Statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland 1802 (42 George III), C 56, Schedule to which this Act refers (1804) London, G. Eyre and A. Strahan, p. 385. Zie: https://archive.org/details/np212725_0001
74. **Scheltema M.W.:** Myogene pseudostenocardie, in Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde (1925) 69: 1432-1433.

75. The Consultation Letters of Dr William Cullen (1710-1790) at the Royal College of Physicians of Edinburgh, Spirit Minderer (2022). Zie: <http://www.cullenproject.ac.uk/items/i191/>
76. Geisweit van der Netten C.A.: Voorschriften van geneesmiddelen in de gewoonlijkste ziekten en toevallen der paarden (1817) Amsterdam, 's-Gravenhage, Gebroeders Van Cleef, pp. 10, 12, 27, 31, 41, 43.
77. Shryock R.H.: A century of medical progress in Philadelphia: 1750-1850, in Pennsylvania History: A Journal of Mid-Atlantic Studies (1941) 8 (1) 7-28.
78. Campbell W.A.: The analytical chemist in nineteenth century English social history, in Durham theses, Durham University (1971). Zie: <http://etheses.dur.ac.uk/9525/>
79. Girtanner C.: Abhandlung über die venerische Krankheit (1789) Göttingen, Johann Christian Dieterich.
80. Sanches A.N.R.: Observations sur les maladies vénériennes, publiées par M. Andry (1785) Paris, T. Barrois le Jeune.
81. Allgemeine Literatur-Zeitung, 29ten Julius 1786, Artzeneygelahrtheit (1786) 156-234b (180) 193-196. Zie: https://zs.thulb.uni-jena.de/receive/jportal_jparticle_00023298
82. Soluté de chlorure mercurique, Liqueur de Van Swieten. Solutio hydrargyri bichlorati, in Codex medicamentarius gallicus: Pharmacopée française, rédigée par ordre du Gouvernement [préface de L. Landouzy] (1908) Paris, Masson & Cie, pp. 665, 809.
83. Takahashi F.: Acceptance of van Swieten's Liquor in Japan, in Nihon Ishigaku Zasshi - Journal of Japanese History of Medicine (2002) 48 (4) 575-595.
84. Cope Z.: Influence of the Society of Apothecaries upon Medical Education, in British Medical Journal (1956) 1 (1) 4957,1-6.
85. Den Otter H.: Naar inzicht en vakmanschap. A.-J. Roubo's L'Art du menuisier over interieurbouw en meubelmakerij in de achttiende eeuw (2016) PhD Thesis, Universiteit van Amsterdam.
86. Duncan A.: Tentamen Inaugurale, de Swietenia soymida (1794) Edinburgh, Balfour and Smellie.
87. Chakrabarti P.: Empire and Alternatives: Swietenia febrifuga and the Cinchona Substitutes, in Medical History (2010) 54: 75-94.
88. Rahman S.M.A., Akter M., Hira T.E., Mian M.Y., Ahmed I., Rahman M.M.: Antioxidant and antimicrobial activities of flower and bark extract of Swietenia mahagoni (L.) Jacq., in Journal of Pharmacognosy and Phytochemistry (2014) 2 (6) 185-188.
89. Svojtka M.: Der naturgeschichtliche Unterricht an der medicinisch-chirurgischen JosephsAkademie (Josephinum) im Zeitraum von 1784 bis 1874, in Berichte der Geologischen Bundesanstalt (2013) 103: 85-95.
90. Federation of European Societies for Surgery of the Hand (FESSH): Hand in Hand with Ukraine Webinar Series (2022). Zie: <http://fessh.com/hand-in-hand-with-ukraine/>